

Taryhyň akymyny üýtgeden uruşlar

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Taryhyň akymyny üýtgeden uruşlar TARYHYŇ AKYMYNY ÜÝTGEDEN URUŞLAR

Her uruşyň özüçe bir tutarygy bar we şol uruşlaram belli-başly netijeleri döredipdir. Ýöne käbir uruşlar bar welin, eger şol uruşlar başgaça gutaran bolsa, häzir biz düýbünden başga hili taryh bilen tanyş bolardyk. Aşakda, siziň üçin taryhyň akymyny üýtgeden uruşlaryň we olaryň getiren netijeleriniň sanawyny düzdük:

■ Marafon söweşi (b.e.öň 490)

B.e.öň 490-njy ýylda afinylylaryň we persleriň arasynda bolup geçen bu gandöküşikli söweşe Marafon söweşi diýilýär. Grekler bilen general Datisiň serkerdeligindäki Ahamenitleriň arasynda Marafon jülgesinde bolup geçenligi üçin çaknyşyga Marafon söweşi diýlipdir.

Bu aýgytly söweşde oňat ýaraglanan persleriň goşun sany greklerden has agdyk gelýändigine garamazdan söweşiň afinyly grekler bolup ýeňiji bolup çykypdyr. Ikinji Marafon söweşinde gazanylan şanly ýeňşiň netijesinde grekleriň şäher döwletleri uzak wagtlap basybalyjylaryň hüjümine uçramandyr we grek watanynda asudalyk höküm sürüpdir.

Ylym-bilim, edebiýat we sungat, senetçilik gülläp ösýär. Netijede gadymy grek medeniýeti kemala gelýär. Eger gresiýalylar Marafon söweşinde asgyn gelen bolsalardy, onda grek medeniýeti, sungaty we ylmy ösmezdi hem-de biziň döwrümize gelip ýetmese-de ýetmezdi. Şonuň üçin grekleriň Marafon söweşindäki gazanan ýeňşi taryhyň iň möhüm wakalarynyň biri hökmünde ýatlanylýar.

■ Bedir söweşi (624)

Medineli musulmanlaryň mekgeli müşrik kureýşlere garşy Bedir söweşinde gazanan şanly ýeňşi yslam dininiň ýaýramagynda möhüm ähmiýeti boldy.

- Bedir ýeňşiniň musulmanlaryň galkynmagy üçin diýseň gowy netijeleri berdi. Bu ýeňiş arkaly Hezreti Muhammet pygamberimiziň (s.a.w) tarapyna geçýänleriň sany üzül-kesil artdy. Yslama meýil bildirýänlerim sany-da artyp başlady.
- Medinelileriň arasynda heniz butparazçylykdan el çekmän oturanlar bu ýeňişden soň yslamy doly kabul etdiler.
- Bedir ýeňşiniň soňunda Pygamberimiziň (s.a.w) ýesirler we oljalar hakyndaky beren kararlary yslam uruş hukugynyň esaslaryny emele getirdi.
- Bedir söweşinde ýeňlen mekgeli müşrikleriň Arabystandaky at-abraýlary pese gaçdy.
- Bedir guýularynyň we Siriýa baryan söwda ýollarynyň agalygy musulmanlaryň eline geçdi.

■ An Luşan gozgalaňy (755 – 769)

755-nji ýyldan 769-njy ýyla çenli Hytaýda bolup geçen An Luşan gozgalaňynda 40 million adam wepat boldy. Bu san şol wagt dünýä ilatynyň altydan bir bölegidi.

■ Haçly ýörişler (1096-1270)

Haçly ýörişler diýip Rim papasynyň meçew bermegi bilen hristian ýewropalylaryň musulmanlara garşy gurnan ýörişlerine aýdylýar. Hernäçe dini perdelenip edilse-de, esasan syýasy, sosial-ykdysady sebäplere hem daýanan haçly ýörişler Rim papasy Urban II tarapyndan Klermon soborynda (ýygnaşygynda) eden çykyşyndan soň başlanypdyr. Düýp maksady musulmanlaryň ýaşaýan ýurtlaryny basyp alyp, Gündogaryň ösen tehnologiýasyny, ylym-bilmini ele geçirmek islän ganojak haçparazlaryň öňi-ardy gelmedik ýörişleri birnäçe asyra çekipdir. Millionlarça adamlar wepat bolupdyr, birgiden musulman döwletler ýykylap gülläp ösen şäherler weýran bolupdyr. Hernä, haçparazlaryň garşysyna ilki seljuk türkmenleri, eýýuby türkmenleri, soňra osmanly türkmenleri

çykypdy. Ýogsa biziň döwrümüzde yslam dünýäsi diýen zat bolarmydy, bolmazmydy... Ony anyk bilýän ýok...

■ Stambuluň eýelenmegi (1453)

Anadoly türkmen taýpalarynyň Osmanly baýdagynyň astynda osmanly goşuny bilen birigip, Stambuly (ondan öňki ady Konstantinopol) eýelemegi netijesinde:

- 1000 ýyllyk Wizantiýa döwletiniň soňuna nokat goýuldy.
- Stambulyň eýelenmegi Gadymy dünýäniň soňy we Täze dünýäniň başy hasap edildi.
- Gala diwarlary top oky bilen böwsüldi. Garaşylmadyk üýtgeşmelet gelişmeler Ýewropada feodalçylyk gurluşynyň kem-kemden dargamagyna we absolýut korollyklaryň güýçlenmegine getirdi.
- Stambulyň eýelenmeginden soň Italiýa göçen wizantiýaly akyldarlar we alymlar Ýewropa Renessansynyň başlanmagyna öňaýak boldy.
- Möhüm söwda ýollarynyň Osmanly döwletiniň eline geçmegi ýewropalylary başga-başga çykalgalary tapmaga iterdi we entek aýak basylmadyk materiklere aralaşmagyna sebäp boldy.
- Ýewropa ýurtlary Stambulda ilkinji ilçihanalaryny açmaga başlady.
- Prawoslaw hristianlar Osmanly döwletiniň hemaýatkärligine alnyp, Ýewropanyň dini bileleşiginiň öňüne böwet basyldy.

■ Waterloo söweşi (18.06.1815)

"Waterloo ýöne bir söweşdir öýtmäň, bu söweş dünýäniň çarhynyň başga tarapa gönükmegidir".

Wiktor GÝUGO.

Waterloo dünýä belli fransuz ýazyjysy Wiktor Gýugonyňam aýdyşy ýaly dünýäniň ykbalyny çözen söweşdir. Napoleonyň iň soňky soňky söweşi bolan Waterloo söweşinde fransuz goşuny Angliýa-Prussiýa ýaranlygyna garşy söweşdi. Bu söweş Napoleonyň sürgünde gezip ýören Elba adasyndan gaçyp gaýtadan tagta çykmagy bilen ýüze çykdy we Napoleon gutarnykly ýeňlişe

sezewar boldy. Dünýä taryhynyň iň meşhur serkerdelerinden biri bolan Napoleon ikilenç sürgüne ugradylýar we ölýänçä sürgünlikde galýar. Taryhçylaryň biragyzdan çaklaýşy ýaly, eger Napoleon Waterloo söweşinden ýeňiş gazanyp çykan bolsa, onda dünýä taryhy bu gün düýbünden başga hili ýazylardy.

■ ABŞ-nyň Graždanlyk urşy (1861 – 1865)

Amerikanlaryň graždanlyk urşy öz getiren netijeleri bilen birlikde taryha geçen uruşdyr. Urşuň netijesinde:

- Uruş gutaranda günorta ştatlardaky gul eýeçilik düzgüni ýatyryldy.
- Köp wagt geçmänkä azatlyga çykan gullara saýlawlara gatnaşmaga hukuk berildi.
- ABŞ-nyň günortasynda gul eýeçilige esaslanan ekerançylygyň soňuna çykyldy.
- ABŞ döwletiň dargama howpuny başyndan sowup, gaýtadan bir bitewi döwlete birikdi.

■ Gökdepe gyrgynçylygy (12.01.1981 ý)

Dünýä agalygy ugrundaky göreşde öňdeligi saklamak üçin Angliýa bilen bäsleşýän Patyşa Russiýasy iňlislerden bir ädim öňde bolmak isleýärdi. Munuň üçin bolsa tebigy baýlyklara we çig mal gorlaryna baý bolan Merkezi Aziýany eýelemek gerekdi. Hywa, Buhara, Kokant ýaly üç özbek hanlygyny bir demde baknasyna öwürüp taşlan ruslaryň öňünde göräýmäge Ýakyn Gündogaryň arap ýurtlaryna we Hindistana çykmaga böwet galmadyk ýalydy. Ýöne bu gezek olaryň öňünden sähranyň gaýduwsyz atlylary bolan türkmenler çykdy. Saragt, Mary we Garrygala söweşlerinden ýeňiş bilen çykan atarman-çaparman türkmenler bir bitewi döwlet bolup ýaşamagyň nähili uly bagtdygyny duýup ýetişenem bolsalar, sözüň doly manysynda heniz bir bitewi özbaşdak döwlete öwürlip ýetişmändi. Ýogsa bu ugurda Nurberdi handyr Gowşut han we olaryň daşyny gallan edermen han-beglerimiz az işler hem etmändir. Muňa garamazdan uzak dowam eden sekiz asyrlyk döwletsizlik derdi türkmeniň etine-süňňüne ornap gidipdi we birbada bu kesel aýrylyp

gidiberenokdy. Russiýa türkmenleri boýun egdirmek üçin olaryň başynda duran hanlary ýok etmegi makul bilipdi. Şonuň üçin heniz uruş başlamanka Nurberdi han, Gowşut han dagylar zäherlenip şehit edildi.

1979-njy ýylyň tomsunda bolup geçen Birinji Gökdepe söweşinde ýeňlişe ucran rus goşunlarynyň başyna bu gezek türkmenleriň Balkan ýurtlaryndaky ganybir garyndaşlaryny (Osmanly türkmenlerini) gyrmakda ýaka tanadan "gözi ganly ak general" M.Skobelew bellendi. 1981-nji ýylyň 12-nji ýanwarynda ruslaryň dişinden dyrnagyna çenli şol zamanyň iň kämil ýaraglary bilen ýaraglanan goşuny bilen eli gylyçdyr naýzaly, gyrkylykdyr pyçakly, daşdyr taýakly arslanýürek türkmenleriň arasynda bolup geçen deň bolmadyk adalatsyz söweşde ruslar gutarnykly ýeňiş gazandy. Netijede:

- Türküstanyň iň soňky galasy Gökdepe ýer bilen ýegsan edildi;
- Orta Aziýanyň türki halklary doly boýun egdirildi we ruslaryň önünde mundan beýlak garşylyk görkezjek hiç hili güýç galmady.
- Türkmenleriň şineläp başlap bir bitewi döwlet gurmak arzuwy puja çykdy we 110 ýyla çeken baknalyk döwri başlandy.



- **Birinji jahan urşy (1914 – 1918)**

Ikinji jahan urşy netije taýdan alanda taryha iň uly täsirini ýetiren uruş boldy. Urşuň netijesinde:

- ABŞ dünýäniň iň täsirli imperial güýjüne öwrüldi. Ýewropa ýurtlarynyň gol çeken birtaraplaýyn agyr şertnamalaryndan soň ABŞ Ýewropanyň ykdysadyýetine islän wagty goşulmaga we täsirini ýetirmäge mümkinçilik gazandy.
- Şertnamalardaky altyn indeksi dünýäniň ykdysady krizisini döretmede agramly rol oýnady. Bu ykdysady krizis bolsa Ikinji jahan urşunyň turmagyna şert döretdi.

- Polşa, Çehoslowakiýa, Ýugoslaviýa we Wengriýa döwletleri guruldy.
- Ýewropada we Aziýada döwletara deňagramlylyk bozuldy. Osmanly, Russiýa we Awstro-Wengriýa imperiýalary taryhyň çaňly sahypasyna gömüldiler.
- Kolonializm adyny üýtgedip, başga şekillerde dowam etdi.



• Ikinji jahan urşy (1939 – 1945)

Ikinji jahan urşy dünýäniň syýasy kartasyny kesgittän we dünýä taryhyny başga ugra gönükdiren uruşlaryň iň möhümidir. Uruş dowam edip durka dünýäniň agalyk ediji güýji dürli döwletleriň eline gelip-geçip durupdyr. Birinji jahan urşundan soň agyr şertlere sezewar bilan we ykdysady krizise düşen Germaniýada Nasional sosialistleriň partiýasy (soňra adyny üýtgedip, nasistleriň partiýasyna öwrülýär) halasgär hökmünde görüp, partiýanyň başlyklygyna Adolf Gitler bellenýär. Gitler ykdysady çöküşiniň nyrhyny Germaniýadaky ýewreýlere kesýär we ýewreýleriň milletparazlyk edip diňe özlerinden bolanlara

goldaw berip, nemeslere işlemäge iş goýmandyklaryny öňe sürýär. Çykalgany ýewreýleri gyrmakdan gözlän Gitler nemes halkyny özüne ynandyrmagy başarýar we ýewreý genosidini amala aşyrýar. Şol bir wagtyň özünde ýaraglanşygy haýdadyp, Birinji jahan urşunyň soňunda baglaşylan Wersal şertnamasynyň talaplaryny göz-görtele bozup Reýn sebitine goşun çekýär. Yzyndanam Polşany basyp alýar we Ikinji jahan urşunyň turmagyna sebäp bolýar. Faşistik Germaniýa ýurtlary yzly-yzyna basyp almaga we Germaniýanyň düzümine goşmaga başlaýar. Bu ýagdaý nemes goşunlary tä SSSR-iň çäğine girýänçä dowam edipdir. Köp milletden toplanan agzybir sowet goşuny tarapyndan petigulyssy berlen nemes basybalyjylary Berline çekilmäge mejbur bolýar we faşistik diktatura 1945-nji ýylda sowet goşunynyň Berline girmegi bilen gutarnykly ýykylýar. Şeýlelik bilen Ikinji jahan urşunyň tamamlanandygy yglan edilýär. Urşuň netijesinde:

- ABŞ we SSSR dünýäniň agalyk ediji iki uly güýjüne öwrüldi.
- Dünýä ABŞ-nyň öňbaşçylygyndaky Günbatar harby bloguna we SSSR-iň öňbaşçylygyndaky Gündogar bloguna hem-de bu blogyň haýsam bolsa biriniň tarapyna geçmedik ýurtlardan düzülen 3-nji bloga bölündi, şunlukda bu bloklaryň arasynda "sowuk uruş" başlandy.
- Kolonialist döwletleriň agyr ýagdaýda batyp başlamagy sebäpli kolonializm režimi dargamaga başlaýar.
- Koloniýa öwrülen Hindistan, Päkistan, Liwiýa, Alžir, Tunis ýaly birnäçe ýurtlaryň halky azat edijilik urşuna başlap, garaşsyzlygyny yglan etdiler.

■ Türk Azat edijilik urşy (1919 -1922)

Taryhyň çaňly sahypasyna gömlen Osmanly türkmen döwletiniň Birinji jahan urşundaky ýeňlişini yglan eden Mondros ýaraşyk şertnamasynyň baglaşylmagy (30.10.1918 ý) bilen Anadoly we Trakýa islendik okkupasiýa açyk ýagdaýa geldi. Sebäbi Mondros şertnamasynyň urşy bes etmek baradaky maddalary ýeňiji döwletlere gerekli hasap eden islendik ýerini basyp almaga ygtyýarlyk hukugyny berýärdi. Garaşylşy ýalam boldy.

Şertnamanyň yzysüre basybalyjylykly operasiýalaryň yzy
üzülmedi. Ilki ermeniler gozgalaň turuzdy. Greklerem ýewropaly
hemşerileri tarapyndan özlerine wada berilen ýerleri eýelemek
üçin herekete geçdiler.

1919-njy ýylda asly ýörük türkmenlerinden bolan Mustapa Kemal
Atatürk Samsunda halkyň önüne çykyp, halky azatlyk ugrunda
göreşe çagyrdy.

1920-nji ýylyň 10-njy awgustynda iň soňky deminde hyrkylap
ýatan Osmanly döwleti Sewr şertnamasyny baglaşmaga mejbur
boldy. Şol ýyl Atatürk Türkiýäniň Ýokary Halk mejlisini (TÝHM-
TBMM) çagyrdy we Mejlis Sewr şertnamasyna gol çeken osmanly
döwlet işgärleriniň hemmesini "watan dönügi" diýip yglan etdi.
Mustapa Kemalyň halk köpçüliginden ýyganan meýletinçi goşuny
ýeňiş üstüne ýeňiş gazandy we basybalyjy güýçler türk
topragyndan kowlup çykaryldy.

Mudany şertnamasynyň yzyndan Lozan şertnamasy baglaşyldy we
täze türk döwletiniň dörändigi bütin dünýä jar edildi.

Azat edijilik urşy soň-soňlar dünýäniň koloniýalara öwrülen
beýleki ýurtlaryna-da nusga boldy.

Taýýarlan: Suray ATAÝEWA. Taryhy makalalar